

*Alena Krausová<sup>1</sup>*

### DOPADY TRANSFORMÁCIE HOSPODÁRSTVA NA SKUPINU SOCIÁLNE ODKÁZANÝCH OBČANOV

Slovenská republika vznikla 1.1.1993. I napriek tomu, že sme ešte veľmi mladým štátom, máme dostatok schopností a skúseností vyriešiť sociálne i ekonomické problémy. Uskutočnili sme rýchly prechod ekonomiky od plánovaného na trhové hospodárstvo. Na druhej strane sa náhle objavili problémy v ekonomike, hospodárstve, ale aj v sociálnej sfére, na ktoré nebola pripravená väčšina obyvateľstva a ktoré je potrebné v záujme úspechu transformácie hospodárstva efektívne riešiť. Ide najmä o:

- zvyšovanie životných nákladov,
  - znižovanie životnej úrovne obyvateľstva,
  - diferenciacia štruktúry obyvateľstva, mnoho ľudí prepadlo pod hranicu chudoby,
  - inflačné tendencie,
  - problémy na trhu práce s prejavom rastu nezamestnanosti
- a
- rast kriminality.

Ak zväžeme tieto fakty, potom je nevyhnutné preskúmať sociálne podmienky, ktoré synergicky pôsobia na všetky prekážky, ktoré stoja Slovenskej republike v ceste efektívneho prechodu na sociálne orientované trhové hospodárstvo.

Základnou podmienkou sociálnych premien musí byť rešpektovanie sociálnej únosnosti, miery sociálnej tolerancie celkových zmien v spoločnosti vo všetkých ich prejavoch a formách a tiež rešpektovanie sociálnej odkázanosti občanov. Sociálnou nevyhnutnosťou je i rešpektovanie demografických zmien.

Sociálnu únosnosť reformy možno rámcovo sledovať podľa týchto ukazovateľov:

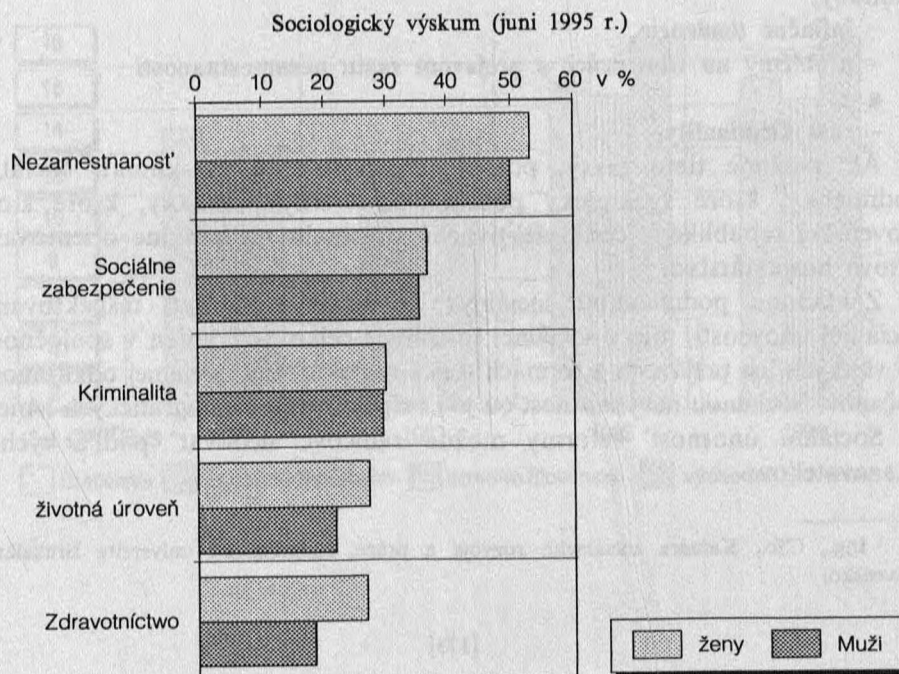
<sup>1</sup> Ing., CSc., Katedra sociálneho rozvoja a práce, Ekonomická univerzita Bratislava, Slovensko.

- rast miery nezamestnanosti,
- rast inflácie,
- rast životných nákladov
  - pokles reálnej hodnoty príjmov,
  - pokles čistého príjmu domácnosti,
- vývoj štruktúry výdavkov na výživu a bývanie,
- vývoj existencie obyvateľ'ov socialne odkázaných,
- vývoj existencie obyvateľ'ov na hranici existenčného minima.

To sú kritéria stanovené vedeckým prístupom, avšak treba brať do úvahy aj kritéria definované sociologickým prieskumom, ktoré majú vypovediaciu schopnosť vyjadrujúcu stupeň motivácie obyvateľ'stva v prospech, resp. neprospech prebiehajúcej transformácie.

V júni 1995 uskutočnilo Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu – agentúra FOCUS, sociologický výskum. Na základe tohto výskumu na Slovensku vyplunulo, že je v prvom rade potrebné riešiť otázku nezamestnanosti. Taký názor má 53% žien a 50% mužov. Podrobnejšie výsledky tohto výskumu vidieť v nasledujúcom grafe. Na druhom mieste respondenti uviedli sociálne zabezpečenie, tretím problémom v poradí bola označená kriminalita, životná úroveň je na štvrtom mieste, a na piatom zdravotníctvo. Ako vidieť z údajov citlivejšie jednotlivé problémy vnímajú ženy. Na grafe sú znázornené bledšou farbou. Iba u kriminality dochádza k zhode u oboch pohlaví (tab. 1).

Tabuľka 1



Uvedené postoje, resp. problémy, zaradené do poradia naliehavosti riešenia, je možné charakterizovať aj ako bariéry transformácie, t.j. bariéry treba rozanalyzovať, príčiny odstrániť, a tým zlepšiť sociálne podmienky a tiež postoje obyvateľstva k transformácii hospodárstva.

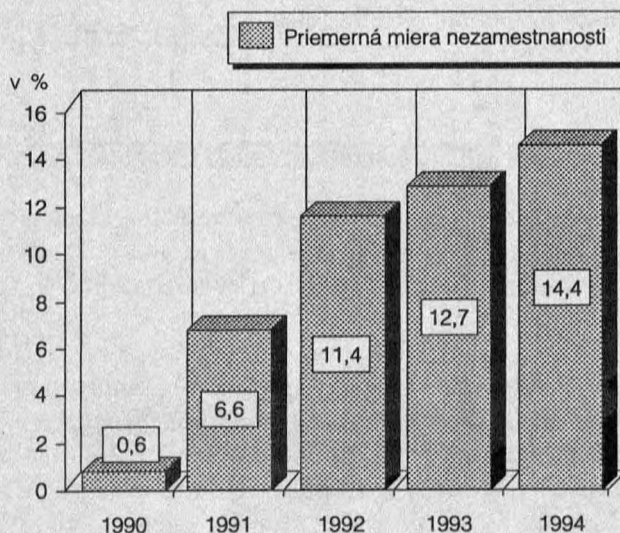
Aj vedecký záver, aj názor verejnosti sa zhoduje v dôležitosti riešiť nezamestnanosť.

Prečo práve problém **nezamestnanosti** vystupuje na Slovensku na prvé miesto v naliehavosti riešenia?

V procese vytvárania trhu práce po roku 1989 sa nezamestnanosť na Slovensku ako nový jav objavila v roku 1990. Miera nezamestnanosti v roku 1990 predstavovala v priemere 0,6%, v roku 1991 6,6%, v roku 1992 11,4%, v roku 1993 12,7%, a v roku 1994 14,4% (por. tab. 2).

Tabulka 2

Vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike (1990–1994)

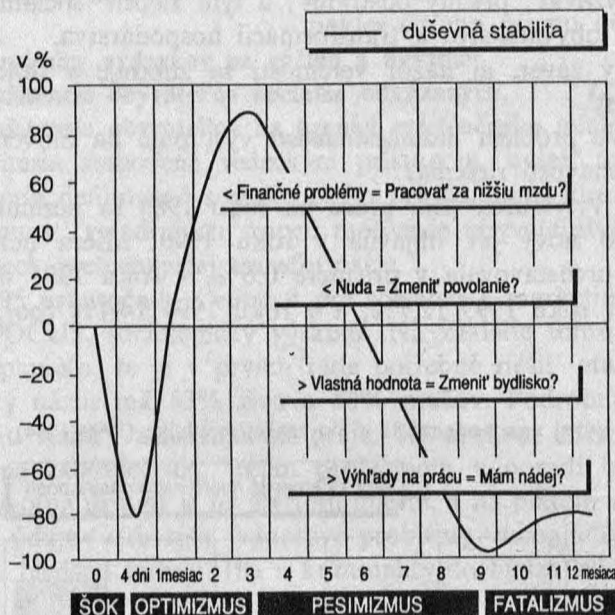


V priemere najdlhšie sú evidovaní nezamestnaní na Východnom a Strednom Slovensku, čo zodpovedá i výške miery nezamestnanosti. Priemerná doba evidencie v roku 1994 bola 374 dní. Najvyšší podiel dlhodobo nezamestnaných vykazoval okres Michalovce, najnižší Bratislava-mesto. Prah 50% podielu prekročilo ešte 12 okresov.

Viacerí vedci sa domnievajú, že existujú isté stupne reakcií vyvolaných javom nezamestnanosti. V nasledujúcom grafe som si dovoľila zobrazit' stupne reakcií podl'a Harrisona (1976) a upraviť ich podl'a dĺžky trvania nezamestnanosti a vplyvu nezamestnanosti na duševnú stabilitu nezamestnaného, so zohľadnením sociálno-ekonomických vplyvov na jeho osobnosť (porvi tab. 3).

Tabulka 3

## Nezamestnanosť a sociálno-ekonomické vplyvy na osobnosť



Prvý stupeň šok, ktorý je počiatočnou reakciou, charakteristický nedôverou a postupným prijímaním javu, na základe teoretických poznatkov a skúmania nezamestnaných odhadujem na 4 dni, duševná stabilita v tomto období prudko klesá.

Druhý stupeň – optimizmus, pre ktorý je typické aktívne hľadanie zamestnania, rušná aktivita, energia venovaná zlepšeniu vlastného bývania, okolia, záhrady a nádej, je odhadnutá na obdobie 3 mesiacov, a ako vidieť z obrázku duševná stabilita je veľmi dobrá.

Po skončení tohto obdobia nastupuje tretí stupeň – pesimizmus v dĺžke 4–6 mesiacov, pre ktorý je typické, že nádej začína slabnúť, aktivita sa znižuje, zhoršuje sa finančná situácia, dochádza k nedostatku sociálnych kontaktov, nuda, depresii a strate sebadôvery, znižujú sa výhľady na prácu – duševná stabilita prudko klesá.

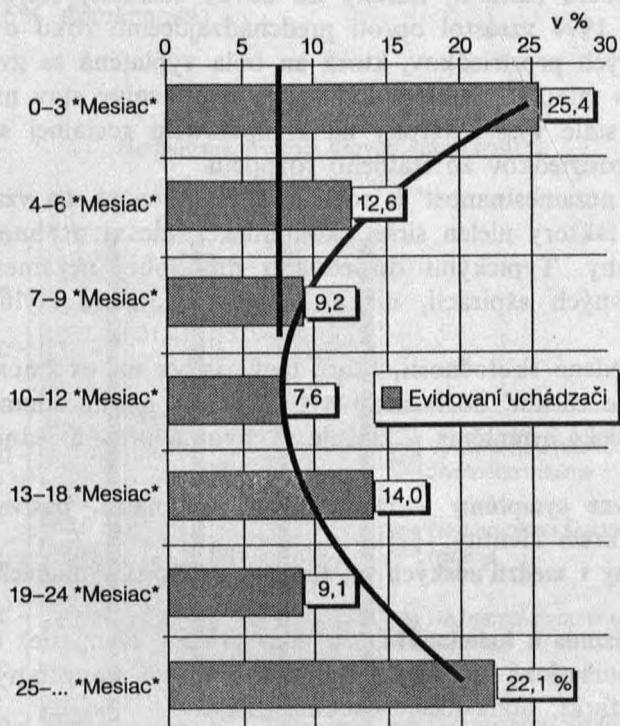
Posledným stupňom je fatalizmus, t.j. rezignácia, zmierenie sa s nezamestnanosťou, prispôbenie sa nízkemu príjmu, snaha hľadať si zamestnanie klesá, duševná stabilita sa síce mierne zvýši, ale žiaľ začína sa stabilizovať na negatívnej úrovni.

Zovšeobecnene môžem uviesť, že hraničným bodom je deviaty mesiac, ktorý signalizuje nebezpečenstvo, že nezamestnaný sa zaradí do masy dlhodobo nezamestnaných.

Teraz si porovnajme tento vývoj s podrobnejšími údajmi o dobe evidencie uchádzačov o zamestnanie na Slovensku, ktoré uvidíme v nasledujúcom grafe (tab. 4).

Tabulka 4

Podiel uchádzačov o zamestnanie v evidencii úradov práce v SR podľa doby evidencie k 31.12.1994 (v %)



V procese evidovanej nezamestnanosti na Slovensku sa už dlhodobe významne prejavujú dve tendencie, a to tendencia vyššieho obratu počtu uchádzačov evidovaných krátkodobejšie a tendencia fixovania vysokého počtu dlhodobo nezamestnaných, najmä viac ako jeden rok. V roku 1994 bolo v evidencii úradov práce 45,2% evidovaných uchádzačov o zamestnanie viac ako rok, v tom 23% 13-24 mesiacov a 22% viac ako 2 roky.

Pri podrobnejšom pohľade na počty uchádzačov o zamestnanie podľa doby evidencie vidíme, ako nám aj matematické spracovanie v polynomickej funkcii znázornilo, hraničným bodom je obdobie evidencie po 9 mesiaci, t.j. 10-12 mesiac, kedy percento nezamestnaných dosiahlo 7,6, to vlastne znamená, že tento hraničný bod sa zhoduje s hraničným bodom znázornením

v predchádzajúcom grafe. Čo to signalizuje? Znamená to teda, že na Slovensku až 7,6% nezamestnaných sú jednotlivci, ktorí už rezignovali, zmierili sa s nezamestnanosťou, prispôbili sa nízkemu príjmu, nemajú už snahu hľadať zamestnanie, záver: začínajú to byť problémoví jedinci, ktorí perspektívne zväčšujú masu dlhodobo nezamestnaných.

Je potrebné sa zamyslieť nad skupinou dlhodobo nezamestnaných, pretože začínajú byť veľmi vážnou bariérou pre celú spoločnosť, nakoľko úmerne ich počtu rastú aj nároky na dávky sociálnej starostlivosti. Ich počet v roku 1994 vzrástol oproti predchádzajúcemu roku o 23% a tiež výška finančných prostriedkov, ktorá im bola vyplatená sa zvýšila o 64% v porovnaní s minulým rokom. Dlhodobo nepriaznivý stav na trhu práce teda vytvára stále vyššie nároky na kompenzáciu sociálnej situácie postredníctvom prostriedkov zo štátneho rozpočtu.

Dlhodobá nezamestnanosť je sociálnym fenoménom, na vzniku ktorého sa podieľajú faktory nielen širšej ekonomickej, ale aj osobnostno-psychologickej povahy. Typickými dôsledkami dlhodobej nezamestnanosti sú pokles pracovných aspirácií, nízka aktivita životného štýlu a sociálna izolácia.

Všetky uvedené skutočnosti, ktoré majú vplyv na osobnosť nezamestnaného môžeme zhrnúť do nasledovných účinkov nezamestnanosti:

1. **Ekonomické symptómy** – znižuje sa životná úroveň jednotlivcov a ich domácnosti.

2. **Depresívne symptómy** – bezmocnosť, rezignácia, pasivita, narušené sebavedomie, kríza identity.

3. **Problémy v medziľudských vzťahoch** – ťažkosti v manželstve, izolácia od priateľov.

4. **Alkoholizmus a kriminalita** – aj ako príčina, alebo tiež účinok.

5. **Psychosomatické poruchy** – najmä stresové symptómy – zvýšený krvný tlak, infarkt, obmedzenie osobnej pohody.

6. **Všeobecná nespojnosť** – nezáujem a kríza dôvery voči štátu a spoločnosti.

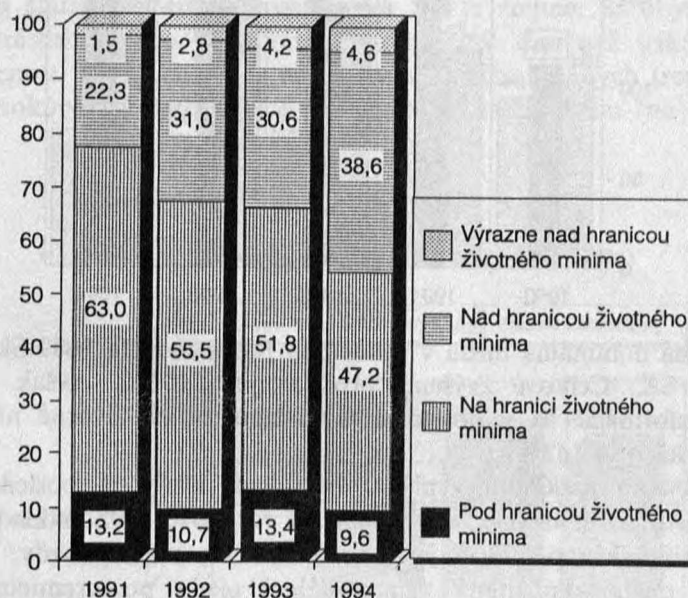
Výsledky sociologického prieskumu VUPSVaR SR, ktorý mapoval sociálnu a ekonomickú situáciu u priemernej populácie za celú SR vidíme v nasledujúcom grafe.

Tento prieskum hodnotí životnú úroveň domácnosti na základe subjektívneho nazerania na uspokojovanie základných životných potrieb. Toto subjektívne hodnotenie respondentov je vyjadrené v 4 hodnotiacich stupňoch, a to podľa toho, či sa domácnosti respondentov nachádzajú:

- 1) pod hranicou životného minima,
- 2) na hranici životného minima,
- 3) nad hranicou životného minima, resp.
- 4) výrazne nad hranicou životného minima.

Z údajov tabuľky (5) vyplýva, že postupne od výkyvov v roku 1991, keď išlo predovšetkým o prvý krok liberalizácie cien a ich dopad na vývoj životnej úrovne (podiel domácností nachádzajúcich sa pod hranicou životného minima dosahoval 13,2%), sa v nasledujúcich rokoch diferenciačné procesy v sociálnej situácii domácností postupne menili. Rok 1994 je charakteristický poklesom podielu domácností, ktoré uspokojujú svoje potreby pod hranicou životného minima (predstavoval 9,6% podiel), zároveň sa zväčšuje podiel domácností, ktoré hodnotia svoju životnú úroveň priaznivo (4,6% domácností)

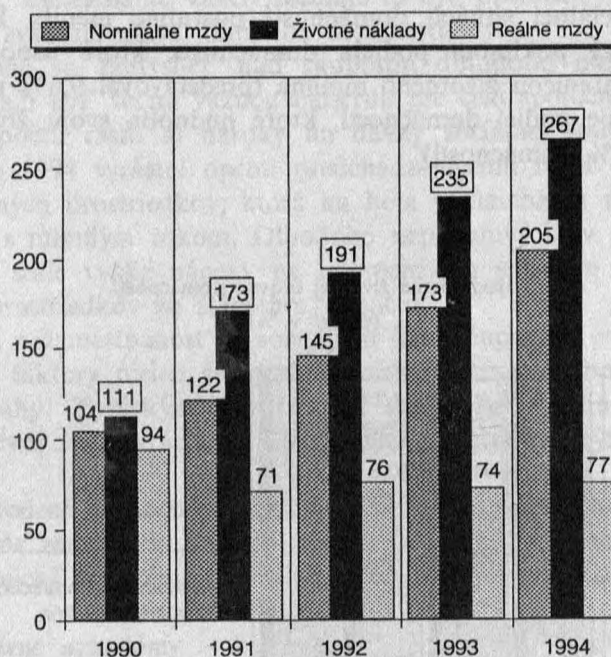
Tabuľka 5

Hodnotenie životnej úrovne domácností  
(podiel v %)

Deliaca čiara príjmu, ktorá posúva „chudobnejších“ a „bohatších“ smerom od subjektívne vnímanej hranice životného minima, je 9 tisíc Sk čistého príjmu na mesiac. Analýzy štatistických údajov, ktoré poskytujú informácie o ďalších indikátoroch životnej úrovne, konkrétne o vývoji nominálnych miezd a pohybe životných nákladov vidíme v nasledujúcom grafe (tab. 6).

Tabulka 6

Vývoj nominálnych miezd, životných nákladov a reálnych miezd v SR  
(v %)



Priemerná nominálna mzda v roku 1989 predstavovala 3089 Sk a v roku 1994 6339 SK. Celkové zvýšenie predstavuje +105%. Avšak v období rokov transformácie sa v dôsledku rastu cien zvýšili životné náklady od roku 1989 až o +167%.

Z uvedeného prekl'adu vyplýva, že i keď mzdy za posledných päť rokov vzrástli dvojnásobne, vzhľadom na rast životných nákladov, ktorý bol viac ako dva a polnásobný, došlo k zníženiu reálnej mzdy.

Reálna mzda vypočítaná z nominálnej mzdy po premietnutí rastu životných nákladov predstavovala v roku 1994 len 77% z hodnoty mzdy v roku 1989.

Prehl'ad o vývoji reálnej mzdy podľa jednotlivých rokov svedčí o nerovnomernom vývoji. Najvyšší pokles reálnej mzdy bol v roku 1991 (na 71%), keď došlo k enormnému rastu životných nákladov (+73% v porovnaní s rokom 1989).

Záver: Aj výsledky sociologického prieskumu a tiež i analýza štatistických údajov o vybraných indikátoroch životnej úrovne, svedčia o poklese životnej úrovne obyvateľ'ov Slovenska v období transformácie a tým i o zhoršení ich sociálnych podmienok.



Poklesom životnej úrovne sa oslabuje motivačná atmosféra v spoločnosti. Vlastná nezamestnanosť vyvolá šokové stavy, z ktorých sa ľudia ťažko zotavujú. Zhoršujú sa finančné problémy rodiny, pribúdajú osobné konflikty, rozvody, pokusy o samovraždu. Obavy z biedy, strata sebavedomia, existenčné problémy, pokles morálnych hodnôt, duchovná frustrácia, časté osobné konflikty a narastajúca miera napätia vo spoločnosti, ktoré sprevádzajú transformačný proces spôsobujú nežiadúce deviácie nielen u nezamestnaného, ale aj v jeho okolí. Okrem rastu počtu samovrážd, zvyšuje sa aj počet psychiatrických ochorení, počet osôb závislých od alkoholu a drog, počet potratov a tiež stúpa kriminalita.

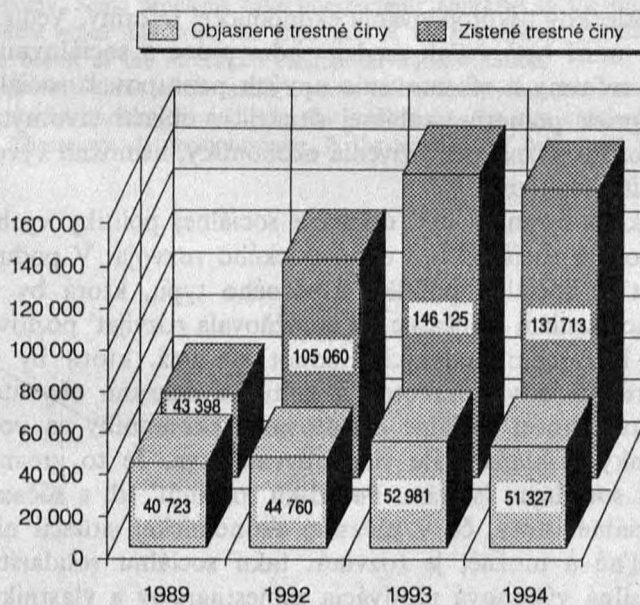
Tretím a posledným okruhom problémov, ktoré som si pri hodnotení sociálnych dopadov transformácie Slovenska vybrala je **kriminalita**.

Je nezvratnou skutočnosťou, že trestná činnosť od začiatku roka 1990 sústavne a prudko narastá (tab. 7).

Podľa štatistiky Ministerstva vnútra SR je zrejme, že objem trestných činov narástol v roku 1994 oproti roku 1989 viac než trikrát (+217%) a objasnenosť trestných činov na celkovom počte zistených trestných činov klesla v roku 1994 oproti roku 1989 takmer na polovicu (na 57%).

Tabuľka 7

Vývoj kriminality v Slovenskej republike (1989–1994)



Napriek všetkým negatívnym dôsledkom, ktoré kriminalita na vývoj spoločnosti má, stále stúpa. V roku 1994 bol síce zaznamenaný 6% pokles, ale iba z toho dôvodu, že niektoré trestné činy sa začali v tomto roku klasifikovať ako prečiny.

Veľmi závažným faktorom vo vývoji kriminality je trestná činnosť mladistvých a detí. Podiel mladistvých na celkovej počte páchatel'ov trestnej činnosti bol v roku 1992 20%, v roku 1993 už 21% a v roku 1994 až 26%.

Enormne narastá predovšetkým majetková a násilná delikvencia. V poslednom čase však narychlejšie stúpa ekonomická kriminalita, páchaná najmä formou daňových únikov, ale aj inými metódami, predovšetkým v oblasti privatizácie a tzv. podnikania, kde vznikajú nášmu hospodárstvu obrovské finančné i materiálne škody a straty.

Zvyšuje sa organizovanosť a internacionalizácia kriminality. Vzhľadom na to, že kriminalita môže byť príčinou ale aj dôsledkom zhoršených sociálnych podmienok obyvateľ'ov Slovenska, ale tiež môže mať negatívny vplyv na priebeh transformácie, je potrebné urýchlene sa zaoberať jej riešením najmä z pohľadu profylaktického. Cieľom by mala byť snaha o zníženie celkového počtu páchaných trestných činov, resp. aspoň o jej stabilizovaný vývoj.

**Sociálna reforma** predstavuje rozhodujúci faktor pri transformácii spoločnosti na trhový ekonomiku. Ak sa má sociálna reforma uskutočňovať v smere formovania modernej sociálnej politiky, zodpovedajúcej požiadavkám vyspelého trhového hospodárstva, treba venovať náležitú pozornosť analýze sociálnych dôsledkov uskutočňovania ekonomickej reformy. Vedúcim motívom tejto analýzy musí byť vzťah medzi trhom práce a sociálnymi dôsledkami ekonomickej reformy a sformovanie nových prístupov k sociálnej reforme, pretože i napriek pomerne stabilnej situácii v oblasti životných nákladov, nezamestnanosti a náznakoch oživenia ekonomiky, nemožno vývoj v sociálnej sfére hodnotiť pozitívne.

Východiskom by mala byť definícia sociálnej politiky vychádzajúca zo zvoleného modelu sociálneho a ekonomického rozvoja. V podmienkach SR by mohlo ísť o sociálnu politiku úsporného typu, ktorá by zodpovedala zdrojovým možnostiam a súčasne by umožňovala rozvíjať pozitívne vlastnosti osobnosti a hierarchiu ľudských hodnôt ale tiež, ktorá by rešpektovala existenčné predpoklady, zdravotnú a kultúrnu ochranu obyvateľ'stva, atď.

K variantu trhovej sociálne orientovanej ekonomiky sa vo výskumoch verejnej mienky prikláňa stále viac obyvateľ'stva. Je to zrejmy posun od liberalizmu k sociálnym istotám. Požadujú rozvinúť trh a súčasne zachovať rozsiahle sociálne istoty, čo v súčasnej ekonomickej situácii nie je možné. Čo je žiadateľné a možné, je rozvinúť taku sociálnu solidaritu, ktorú by sprevádzala silná výkonová motivácia zamestnancov a vlastníkov. Žiaľ, to sa zatiaľ nedarí a naďalej prevládajú veľké očakávania uprené na štát.

Jadro novej koncepcie trhového sociálne orientovaného hospodárstva by malo spočívať predovšetkým vo zvyšovaní efektívnosti ľudského faktora a tiež aj v zohľadnení preventívnych aspektov sociálnej politiky z hľadiska dlhodobej perspektívy, pričom cieľom by mala byť snaha, aby v spoločnosti nevznikli významnejšie zárodky budúcej sociálne-ekonomickej nestability, aby sa nevytvárali nové sociálne handicapované skupiny. Nakoľko sociálna politika z pohľadu sociálnej prevencie plní významnú stabilizačnú úlohu a predstavuje fenomén spoločenskej a ekonomickej transformácie a jednu z jej významných podmienok.

*Alena Krausová*

**THE INFLUENCE OF THE ECONOMICAL TRANSFORMATION ON THE SPECIAL SOCIAL GROUPS OF THE POPULATION**

(Summary)

The Slovak Republic has been declared on the January 1<sup>st</sup> 1993. In spite of the fact that we are rather a new country we have enough courage and capability to solve the social and economical problems. We have realized the rapid transformation from the planned to the market economy. Some problems have unexpectedly appeared in the economy and also in the social sphere which influenced the great part of the population. These problems have to be solved on behalf of the successful economical transformation.

The article presents three of the main aspects which directly influence the social state of the Slovak Republic population and are the conditions for the successful economical transformation. These are: 1. unemployment, 2. the standard of living and 3. criminality.